

העברית שלנו

תוארי הפועל בעברית בת ימינו – מאין ולאן?

פנינה טרומר ונטע סובינסקי

הקדמה

'תחשבו גדול', 'תרגישו אמריקה', 'זה מה-זה מעניין'. - בשלושת המשפטים האלה המילים 'גדול', 'אמריקה' ו'מה-זה' מתנהגות בצורה שונה מהצפוי. למשל: המילה 'גדול', השייכת לחלק הדיבר שם תואר, כמו בצירוף 'ילד גדול', מתנהגת במשפט הראשון כתואר פועל. התנהגות זו מדגימה תופעה שכיחה בעברית בת ימינו: מעבר של מילים מחלק דיבר אחד לאחר.

הגדרת 'חלק דיבר'

חלק דיבר הוא קבוצת מילים בעלות סימנים משותפים מבחינת הצורה הדקדוקית ואופן הנטייה, מבחינת המשמעות שהן נושאות ומבחינת ההתנהגות התחבירית שלהן במשפט. למשל: חלק הדיבר שם עצם הוא שם של קבוצה גדולה של מילים בשפה בעלות תבניות אופייניות (למשל תבנית שמות מכשירים - מגהץ, מסמר, מקלט); נטייה אופיינית (לפי מין, מספר וקניין - מורה, מורה, מורים, מורתי); רכיב משמעות משותף (ציון עצם מוחשי או מופשט) והתנהגות תחבירית אופיינית - שם העצם מופיע בדרך כלל בעמדת נושא או מושא במשפט הפועלי.

חלקי הדיבר 'תואר פועל' ו'מילה מעצימה'

במחקרנו בחרנו לבחון את התופעה מנקודת המבט של מעברים (או תזוזות) מחלקי דיבר שונים אל חלקי הדיבר 'תואר פועל' ו'מילה מעצימה'. תואר פועל הוא מילה המתארת את הפעולה, המצב או המשפט כולו מבחינות שונות. לדוגמה: המילה 'היטב' - כמו במשפט 'הוא מנגן היטב' - היא תואר פועל של אופן ביצוע פעולת הנגינה. לתואר הפועל אין נטייה כלל, והוא ממלא בדרך כלל תפקיד תחבירי של תיאור (משלים לא מוצרך לפועל). מילה מעצימה היא מילה המסמנת את שיעור העוצמה של תכונה סקאלית כלשהי. גם לה אין נטייה כלל, ומבחינה תחבירית היא משלימה שם תואר ('ילד יפה מאוד'), תואר פועל ('מבין השלושה, הוא מנגן הכי טוב') ופועל תיאורי ('אני קצת ממהר'). המילים 'מאוד', 'הכי' ו'קצת' שבמשפטים המודגמים הן מילים מעצימות. המעבר השכיח לחלק הדיבר תואר הפועל קורה, בין היתר, בשל העובדה שכבר ציין משה גושן-גוטשטיין בספרו **הדקדוק העברי השימושי**: 'לשונו העברית דלה בתוארי פועל אבל בלתי מוגבלת ביצירתם'. ממחקר שערכה טרומר (2000) אכן עולה כי חלק הדיבר 'תואר הפועל' הוא הפעיל ביותר בקליטת מילים מחלקי דיבר שונים. זו דרכה של העברית בת ימינו להעשיר את מילון תוארי הפועל שלה.

ד"ר פנינה טרומר היא מורה בכירה בחוגים ללשון העברית באוניברסיטת תל אביב ובמכללה האקדמית לחינוך "בית ברל". תחומי מחקר מרכזיים: תחביר וסמנטיקה בעברית בת ימינו ובלשון המקרא.

נטע סובינסקי היא תלמידת תיכון וסטודנטית לתואר ראשון בלשון עברית באוניברסיטת תל אביב, חברה למחקרה של ד"ר טרומר במסגרת "תכנית מנחים-עמיתים" מטעם קרן לגאסי הריטייג' ובשיתוף האגף למחוננים ומצטיינים במשרד החינוך ומכון סאלד.

מאגר התזוזות

במהלך המחקר אספנו דוגמות של מעברי מילים בלשון הדבורה מחלקי דיבר שונים לחלק הדיבר תואר הפועל, שאובות מתוך מאמרים של חוקרי הלשון העברית שעסקו בתופעת המעברים בין חלקי הדיבר (לאו דווקא לתואר פועל). כמו כן אספנו דוגמות מתוך עבודות תלמידים של טרומר באוניברסיטת תל אביב במסגרת השיעור 'תחביר העברית בת ימינו' ודוגמות שהוספנו בעצמנו מתוך מה שקלטה אוזננו מן העברית של שיחות החולין ומן העברית בתקשורת (עיתונות, רדיו וטלוויזיה). מגוון הדוגמות מוין במיון ראשי על פי קטגורית המוצא של המעבר. קטגורית המוצא היא, לשיטתנו, חלק הדיבר של המילה לפני המעבר. הקביעה שמילה שייכת לקבוצת חלק דיבר מסוימת נשענת על קריטריונים של משמעות, של צורה ושל התנהגות תחבירית.

שם עצם < תואר פועל

שם עצם מופשט < תואר פועל

'הוא מנגן שיגעון/יופי/זוועה/סוף'

שם עצם מוחשי < תואר פועל

'הדוגמנית הזו נראית פצצה/פיצוץ/מיליון דולר/משהו-משהו'

'היא מדברת אוטוסטרדה'

שם עצם שמציין חלק גוף ונמצא אחרי פועל תנועה < תואר פועל

'לקפוץ ראש'

'לשחות חזה'

'שוחה גב'

שם עצם פרטי < תואר הפועל

'אל-על והילדים מרגישים אמריקה' (מתוך פרסומת)

שם פעולה < תואר פועל

'היה ברור שהראל סקעת ינצח בהליכה' (מתוך מילון הסלנג המקיף מאת רוביק רוזנטל. המילה

'בהליכה' מתועדת שם במשמעות 'בקלות רבה').

שם עצם < מילה מעצימה (המתפקדת כתואר פועל)

שם עצם בצורת רבים < מילה מעצימה

'זה מסריח אימים'

'המבחן היה קשה טילים'

'רמת צריכת האלכוהול עלתה פלאים'¹ (מהעיתון ידיעות אחרונות)

שם עצם ביחיד כמשלים של תואר < מילה מעצימה

'יפה שיגעון'

'עייף מוות'

'רעב פחד'

'לחוך אש'

'היזהרו, זה חם רצח!' (ישראל אהרוני, מלמד להכין קרמל, 6.6.10 [בתכנית בישול בטלוויזיה])

1. השוו לפסוק המקראי 'טמאתה בשוליה לא זכרה אחריתה ותכד פלאים אין מנחם לה; ראה יהוה את-עניי פי הגדיל אויב'. (איכה א, ט)

שם עצם מופשט ביחיד כמשלים פועל אדורביאלי < מילה מעצימה

'מיהרתי רצח' (מפי נהג מונית שרואיין ברדיו על עבירת תנועה שעשה)
'מצליח פחד' (מהעיתון ידיעות אחרונות)
מעניין להיווכח ששמות העצם העוברים תזוזה למילה מעצימה באים משדה סמנטי ספציפי הקשור למסומנים המכילים רכיב סמנטי בעל גוון של קיצוניות (ראו טרומר, לשוננו לעם, נד, עמ' 102).

צירוף יחס < מילה מעצימה

'גבר מושך בטרורף' (בתכנית טלוויזיה)
'צחקת/התגעגעת/התרגשתי/הופתעתי בטרורף' (בטלוויזיה)
'הם מאושרים עד הגג'
יצוין שצירוף היחס הנידון משלים פעלים בעלי רכיב סמנטי של רגש או תחושה.

שם פועל < מילה מעצימה

'מדויק להפליא'
'מסעדה יוקרתית ומפוארת להדהים' (פרסומת)
'ברנש אוסטרלי עגלגל להפתיע'
'נתיב המשאית מסוכן להחריד'
'התכנון היה מדוקדק להחריד'
'הכוכב הסקוטי סקסי להחריד'
'היא יפה למות'
'חם פה למות' (מפי מורה בשיעור ספרות, 11.5.10)
'המנורה הזאת יפה להלל'²
רוב שמות הפועל המתניידים מהווים קבוצה סמנטית ספציפית הקשורה בפועלי תפישה או רגש. חלקם בעלי רכיב סמנטי הקשור למצבים קיצוניים. שם הפועל 'למות' אינו מציין תפישה או רגש אבל מציין מצב קיצוני. שם הפועל 'להלל' יוצא דופן מבחינה זו.

שם תואר < תואר הפועל

שם תואר בצורת זכר יחיד < תואר הפועל

'מתחילים לחיות חכם' (פרסומת בטלוויזיה ובפרסומים כתובים, 10.1998)
'מקהלת 'קורנדה' [...] חברה שרים כל כך נקי. רך. מסוגן' (חנוך רוזן, ידיעות אחרונות, 20.12.98)
'תחשוב גדול, את מי צוות התוכנית מסוגל להביא לך, תחשוב גדול מאוד' (מרגלית צנעני לדן שילון בתוכנית הטלוויזיה 'בשידור חי')
'אימא, תחשבי חיובי על לקיחת פיליפינית'
'היא נראית נחמד'
'תעשה זריז את מה שביקשתי' (בעגה הצבאית)
'שומעים נקי' (פרסומת של בזק)
'הכניסו את זה טוב טוב לאזניים'
'היא מבשלת נהדר'
'יוצאים קבוע'
'מתלבש זרוק'
'עובדים מסודר'
'מתנהג משונה'

2. השווו לפסוק המקראי 'וְכָאֲבָשָׁלוּם לֹא-הָיָה אִישׁ-יָפֵה בְּכָל-יִשְׂרָאֵל לְהַלֵּל מֵאֵד, מִכֶּפֶר רָגְלוֹ וְעַד קִדְקֵדוֹ לֹא-הָיָה בּוֹ מוֹם' (שמואל ב, יד, כה)

ב' היחס+שם תואר זכר < תואר פועל/מילית מעצימה³

- 'השרב יישבר והחורף חוזר בגדול' (כותרת בידיעות אחרונות, 16.3.98)
'בחיפה עמרם מנצח בגדול' (חיים יבין בטלוויזיה, 10.11.98)
'היא שם מצליחה בגדול' (אם בריאיון ברדיו, 22.10.99)
'אהוד ברק התחיל את המשחק, הוא יכול לפספס אותו בענק, הוא יכול להרוויח אותו בענק'. (דן מרגלית ברדיו, 15.3.98)
'השיר הזה מחזיר אותי לשנת 1977 גם באישי וגם בכללי' (ראיון ברדיו, 24.5.98)
'שיתקשר ליחידה במידי' (בעגה הצבאית)
'רואה את העולם בשחור/בוורוד'

שם תואר בצורת נקבה יחידה < תואר פועל

- 'החילים, כך טוען התחקיר, ירו בודדת'.⁴ (ידיעות אחרונות, 13.3.99)
'השותפים להפקה: ירוסלב יעקובוביץ שניהל מוסיקלית, הזמרת [...]'. (על השרון, 26.9.99)
'נחדש מידידת את המו"מ עם הפלסטינים' (מנשר של מפלגת המרכז)
'לא חשבת אחרת'
'מבטיח נאמנה'
'בחרתם נכונה'
'הוא אינו מוכן נפשית לשלם על...'. (מהמרשתת)
'לפנות שמית'

ב+שם תואר נקבה יחידה < תואר פועל

'למדת למבחן היום? כן, בקטנה'

שם תואר/בינוני בצורת נקבה רבות < תואר פועל

- 'צריך לקרוא את עדויות ידידתו, שבה התאהב נואשות' (ידיעות אחרונות, 15.4.99)
'שוחחתי עם התלמיד ארוכות'
'נמנמו קלות'

שם תואר < מילה מעצימה המתפקדת כתואר פועל

- 'אני רעב נורא'
'הוא אוהב אותי נורא'
'הצער מספיק גדול'
'הן סבלו מספיק'

שם מספר < תואר פועל

מספר יסודי < תואר הפועל

- 'היכנסו אחד אחד'
'רואה שש-שש'
'הולך על ארבע/שתיים'

3. השוואה במקרא: 'הנה ה' בחזק יבוא' (ישעיהו מ' 10).

4. שם התואר בודדת עשוי להתפרש תחבירית גם כשם תואר המתייחס לשם העצם המושמט 'ירייה'.

ב+מספר סידורי < תואר הפועל

'נישא בשנית' (מתוך אתר ynet)

'נחקר ברביעית' (מתוך אתר ynet)

מתוך מבחר הדוגמות עולה התמונה ששם המספר מתפקד כתואר פועל כשהוא מופיע בצמדים או כצירוף יחס.

כינויים < מילה מעצימה (הכינוי משמש כתואר פועל)

כינוי רמז משווה (בתוך משפט קריאה) < מילה מעצימה

'התלמידה היא כזאת חצופה!'

'מה שקרה הוא כזה אסון!'

'הם כאלה חכמים!'

מילות שאלה < מילה מעצימה (מילת השאלה משמשת כתואר פועל)

מילות שאלה בצמוד לשם תואר < מילה מעצימה

'איך משעמם פה'

'איזה נחמדה היא'

'מה-זה מבחיל'

מילות שאלה בצמוד לפועל גזור שם תואר < מילה מעצימה

'היא מה-זה מתבאסת'

'היא מה-זה רזתה'

מילות יחס < תואר הפועל

'עשה למענו מעל ומעבר'

'נהג בהתאם!'

'אמונה, רוחניות, שלוות נפש אינן נולדות בגלל אלא למרות.'

ניתוח הנתונים

במהלך המחקר הוכחנו את המעבר מקטגוריות המוצא השונות באמצעות ניתוח ההתנהגות של המילה לפני התזוזה ולאחריה מבחינת המשמעות (התנהגות סמנטית), הצורה (התנהגות צורנית) ומבחינת התחביר (התנהגות תחבירית). נציג ניתוח מלא של דוגמה אחת:

שם עצם < תואר פועל

'הוא מנגן שיגעון'

התנהגות סמנטית

בקטגוריית המוצא, משמעות המילה שיגעון היא 'אי שפיות, הפרעה נפשית, ליקוי בצלילות דעתו של אדם' [שויקה (1997: 1906)]. כתואר פועל, משמעותה 'נהדר, נפלא, יוצא מן הכלל, מיוחד במינו, פנטסטי' (שם).

אי שפיות הוא מצב נפשי קיצוני של אדם. רכיב משמעות זה של קיצוניות נותר במשמעות המילה בתפקידה החדש כתואר פועל. בעקבות המעבר, המילה איבדה את המשמעות השלילית של מצב אי השפיות, וזו הוחלפה בקונוטציה חיובית. בנוסף, נשללה המשמעות המשותפת למילים שבקטגוריית

שם העצם, ציון עצם מוחשי או מופשט. היא הוחלפה ברכיב המשמעות המשותף לתוארי הפועל: תיאור פעולה או מצב מבחינת האופן. לדוגמה: במשפט 'הוא מנגן שישג' המילה 'שישג' מציינת את אופן ביצוע פעולת הנגינה והיא מקבילה במשמעותה לתואר הפועל 'היטב' כמו במשפט 'הוא מנגן היטב'.

התנהגות צורנית

למילה 'שישג' בקטגוריית המוצא שם עצם יש נטייה על פי מספר (שישג, שישגות) וקניין (שישגי, שישגי...), ניתן ליידיע אותה (השישגי) והיא מופיעה במבנה של סמיכות (שישגי גדלות). התנהגות צורנית-תחברית זו נעלמת לחלוטין במעמדה החדש בעברית בת ימינו כתואר הפועל. לא ייתכנו המשפטים הבאים:

- הוא מנגן שישגות
- הוא מנגן שישגי
- הוא מנגן השישגי
- הוא מנגן שישגי גדלות

תחת זאת, ניכר כי המילה בקטגוריית היעד (חלק הדיבר שאליו משתייכת המילה לאחר המעבר) מאמצת לעצמה את ההתנהגות הצורנית-תחברית של חלק הדיבר תואר הפועל - אין לה נטייה כלל.

התנהגות תחברית

כאשר המילה 'שישג' מתנהגת כשם עצם, היא ממלאת את תפקידיו התחבריים של שם העצם: נושא, מושא, נשוא (במשפט שמני) או לואי. לדוגמה:

'השישגי השתלט עליה' (נושא)

'הפסיכיאטר איבחן אצלה שישגי גדלות' (מושא)

'הבעיה היא השישגי שלה לדברי מתיקה' (נשוא במשפט שמני)

'זהו אחד מתסמיניו של השישגי' (לואי)

לאחר המעבר, המילה מקבלת את ההתנהגות התחברית של תואר הפועל: משלים לא מוצרך לפועל, לרוב כתיאור אופן. לדוגמה:

'הדוגמנית הזו נראית שישגי' (תיאור אופן)

'הוא מנגן שישגי' (תיאור אופן)

התנהגות זו של המילה 'שישגי' מקבילה להתנהגותם של תוארי פועל יסודיים:

'הוא מנגן היטב'

עניין אותנו לבדוק האם המעברים שמצאנו כבר מתועדים במילונים האחרונים לעברית החדשה ולסלנג. יצרנו לעצמנו מדגם מתוך סך כל הדוגמות, הכולל מעברים מכל אחת מקטגוריות המוצא. את המילים שבמדגם בדקנו אחת לאחת ברב מילים, המילון השלם לעברית החדשה' (שויקה, 1997) וב'מילון הסלנג המקיף' (רוזנטל, 2005). גילינו כי כמחצית מן המילים כבר מתועדות במילונים כ'תואר פועל'.

מסקנות באשר לתזוזה לקטגוריות היעד 'תואר הפועל' ו'מילה מעצימה'

ממחקרנו עולה התמונה הבאה: לתואר הפועל בעברית בת ימינו תבניות שונות ומגוונות, הואיל ומספרם הנמוך של תוארי הפועל היסודיים ברובדי הלשון הקודמים יצר את הצורך לקלוט לקטגוריה זו מילים מחלקי דיבר אחרים. ניתן לומר שקטגוריית 'תואר הפועל' בעברית בת ימינו היא מעין 'כלבוניק' הקולט מילים מקטגוריות מוצא שונות.

המילונים המקובלים וספרי דקדוק שונים מכנים 'תואר פועל' גם את קבוצת המילים שכונו במחקרנו 'מילים מעצימות'. מסקנות מחקרנו תתייחסנה אפוא גם לקבוצת מילים זו.

קטגוריית המוצא הדינמית ביותר

בהתרשמות ראשונה עולה כי קטגוריית המוצא שם תואר מספקת את המספר הרב ביותר של מילים שעוברות תזוזה לקטגוריות היעד תואר הפועל ומילה מעצימה. מילים אלה באות ממגוון קבוצות שונות מבחינה צורנית בתוך קטגוריית המוצא.

סביר להניח כי תופעה זו נעוצה בכך ששם התואר (הקרוי גם בספרים שונים 'תואר השם') דומה דמיון רב לתואר הפועל. לשלוש הקטגוריות תפקיד דומה של תיאור: שם תואר מתאר תכונות של אובייקט, המילה המעצימה מדרגת את עוצמת התכונה (ניתן לומר כי דירוג הוא סוג של תיאור) ותואר הפועל מתאר אספקט של פעולה, אירוע או מצב. כך נשזר חוט סמנטי מקשר בין משמעות המילה לפני התזוזה לבין משמעות המילה בקטגוריית היעד. על עניין סמנטי זה ידובר בהמשך (ראו 'מסקנות באשר לתהליך התזוזה').

ראוי לציין כי לא נמצאו כלל תזוזות מקטגוריית המוצא 'פועל'. ממצא זה תואם את העולה מהמגוון הכללי של התזוזות שהציגה טרומר (2000). ניתן אולי לקשור עובדה זו לאופי הצורני המיוחד של קטגוריית הפועל בהשוואה לקטגוריות הדקדוקיות האחרות.

האופי הסמנטי של התזוזה לתואר הפועל ולמילה מעצימה

ממחקרנו עולה כי התזוזות מקטגוריות מוצא שונות לקטגוריית היעד תואר הפועל היו כולן תזוזות לתואר פועל של אופן.⁵ ראוי לציין שלחלק הדיבר תואר פועל שייכות גם מילים המציינות זמן (אז, היום, אתמול, עתה ועוד), מקום (פה, שם וכד'), מידה, סיבה, תכלית, חיוב, שלילה, ודאות וספק.⁶ מחקרנו לא העלה תזוזות לקבוצות הסמנטיות הללו של תואר הפועל.

ניתן להסביר תופעה זו בעובדה שהקבוצות הסמנטיות האחרות סגורות ומושלמות יותר מבחינת הפריטים המילוניים השייכים להן (למשל מבחר תוארי הפועל של זמן ושל מקום). לעומת זאת, קבוצת תוארי הפועל של אופן היא קבוצה פתוחה, הקולטת פריטים מילוניים חדשים לשם גיוון משמעות התיאור.

המילים שחלה בהן תזוזה לקטגוריה 'מילה מעצימה' - יש בהן לעתים קרובות רכיב סמנטי של קיצוניות, המאפשר להן, מבחינה סמנטית, להשתייך לקטגוריית היעד.

התזוזה השכיחה דווקא לקטגוריית תואר הפועל של אופן נובעת מאופיים הסמנטי המיוחד של תוארי הפועל של אופן: יש בהם רכיב סמנטי של הבעת רגש, במיוחד במילים המעצימות. רכיב סמנטי זה גורם לכך שהתזוזה תורמת לאופי הריגושי המיוחד של העברית הישראלית: המילה שעברה תזוזה שומרת עדיין משהו ממשמעותה המקורית בקטגוריית המוצא, דבר שמעשיר את גווני הבעת הרגש.⁷ ראוי לציין שתופעת התזוזות, כתופעה שצברה תאוצה בעברית הישראלית של עשרים השנים האחרונות, מלמדת אותנו על האופי הריגושי של החברה הישראלית המודרנית, שהיא חברה רגשנית יותר, עד כדי דרמטיות. אם נתעמק במבחר המילים שחלה בהן תזוזה, נגלה מילים שבמטען הריגושי שלהן מתאימות לנסיבות החיים של החברה הישראלית, כגון: פצצה, פיצוץ, מהמם, אש, רצח, מוות...

מסקנות באשר לתהליך התזוזה

תזוזה סמנטית קודמת

את התזוזה מקטגוריה דקדוקית אחת לאחרת מקדימה תזוזה סמנטית: חל שינוי כלשהו במשמעות של המילה בקטגוריית המוצא שלה, והשינוי הזה גרם לכך שהיא תתחיל להתנהג בשונה מהתנהגותה

5. מה שגלילה מור (תשמ"ז) מכנה 'כינויים מאייכים' ואבינרי (תשכ"ה) קורא 'תיאורי איכות'.

6. ראו בהט ורון 1984:20; בלאו 1963:194; צדקה 1987:23.

7. טרומר מדגימה תרומה זאת במאמרה (תשס"ג-תשס"ד). למשל: 'שמות העצם אגדה, חלום קשורים בהתרחשויות של דברים שלמעלה מן הטבע, הנתפסים בדרך כלל יוצאים מן הכלל במובן החיובי, ומכאן מובן המעתק הסמנטי שלהם לציין קריאת התפעלות (אגדה! חלום!)'.

המקורית, עד כדי אפשרות שיוכה לקטגוריה דקדוקית אחרת. למשל: המילה 'גדול' במקורה היא שם תואר במשמעות תכונה פיזית של גוף. חלה בה תזוזה סמנטית לקטגוריית היעד 'מילת קריאה' והיא החלה להביע עוצמה רגשית: 'גדול!'.

טענתנו היא שהתזוזה הסמנטית קדמה למעבר בין הקטגוריות. אנו מבססות זאת על אחת התפיסות בתורת המשמעות, תפיסת הסמנטיקה הגנרטיבית,⁸ שלפיה הסמנטיקה מהווה את מבנה העומק של המבע הלשוני.

בדיקה שערכנו במילוני העברית החדשה מוכיחה את השערתנו בדבר קיומה של התזוזה הסמנטית: בכל מקום שבו הופיעה במילון המילה גם בקטגוריית היעד, היה זה תחת משמעות שונה שהתפתחה מהמשמעות המקורית (משמעות פוליטית). משמעות זו הייתה בעלת הרכיב הסמנטי של קטגוריית היעד. לדוגמה: המילה 'רצח' מתועדת כתואר פועל תחת משמעותה בקטגוריית היעד: 'מאוד, במידה רבה ביותר' (רוזנטל, 2005).

כמו כן מוכיחה הבדיקה במילונים את קביעתנו שהתזוזה הסמנטית קודמת מבחינה כרונולוגית למעבר בין חלקי הדיבר: גם במקרים שבהם עדיין לא היה תיעוד של המילה בקטגוריית היעד, צוינה כבר משמעותן שלאחר התזוזה הסמנטית, הדומה למשמעותן בקטגוריית היעד. לדוגמה: במילון רב-מילים (שוויקה, 1997) מצוינת משמעות המילה 'טיל' בסלנג, בצירופים כגון 'חטף טיל, הכניס לו טיל', עדיין בקטגוריית המוצא 'שם', אולם המילון מכיר בתזוזה הסמנטית המטפורית למשמעות 'עונש כבד, מכה נוראית, נקמה'. המשמעות המטפורית הזו סללה את הדרך לתזוזה הסמנטית הנוספת שהביאה לתזוזה קטגוריאלית בכך שהוסיפה גוון תיאורי וקיצוני⁹ למשמעות המילה.

השפעת הקרבה הסמנטית בין קטגוריות

כדי לעבור מקטגוריה דקדוקית אחת לאחרת, על המילה להכיל את הרכיב הסמנטי המאפיין את המילים שבקטגוריית היעד. לדוגמה: המילים שבקטגוריית 'תואר הפועל' הן בעלות רכיב סמנטי משותף של תיאור אספקט של פעולה. כדי שמילה תעבור לקטגוריה זו עליה להכיל רכיב סמנטי זה. ואמנם ממחקרנו עולה כי המעבר לקטגוריית 'תואר הפועל' מתרחש בעיקר מקטגוריית תואר השם, מכיוון שבמילים שמשתייכות לקטגוריה זו קיים רכיב סמנטי של תיאור, שהוא בעצם הרכיב הסמנטי המקשר בין תואר השם לתואר הפועל, בהבדל שבתואר השם הוא מתאר תכונה של אובייקט, ובתואר הפועל הוא מתאר אופן התרחשות פעולה, אירוע או מצב.

שמירה על חוט סמנטי מקשר בתהליך התזוזה

התזוזה הקטגוריאלית מתבצעת תוך שמירה על חוט סמנטי מקשר בין המילה בקטגוריית המוצא שלפני התזוזה לבין המילה בקטגוריית היעד שלאחר התזוזה. חוט סמנטי זה מעניק גוון מיוחד למילה בקטגוריית היעד, ובכך מעשיר את מבחר תוארי הפועל בעברית בת ימינו ומאפשר לדוברים לבחור להשתמש בתארי פועל הטעונים במשמעות מדויקת יותר לצורכיהם.

הרהורים אחרונים

על אופי המילון של העברית בת ימינו

נושא מחקרנו מלמד אותנו על אופי המילון של העברית בת ימינו: במקום לחדש מילים ולהעמיס בכך על מאגר המילים הקיים, מילון העברית בת ימינו כולל מילים שהיו בעברית לתקופותיה והוא מטעין אותן במשמעויות חדשות ובתפקידים חדשים.

8. ראו סוברן (2006), פרק שביעי, סעיף 2: 'העוגן המורפו-סינטקטי והגנרטיביות הסמנטית'.
9. ראו טרומר (תשס"ג-תשס"ד): 'המילים העוברות תזוזה לסימון העצמה שייכות לקבוצות סמנטיות שיש בסדרת הרכיבים הסמנטיים שלהן משהו המאפשר סימון הדרגה הקיצונית של התכונה המסומנת שהן משלימות' (עמ' 102).

על אופי קשרי המשמעויות במילה רבת משמעויות (פוליסמית)

נושא מחקרנו מביא אותנו לכלל מחשבה לגבי מטען המשמעויות שיש למילה בשפה. יש שהמשמעות החדשה של המילה קשורה בשינוי המסגרת התחבירית שהמילה מופיעה בה (בעיקר אם אנחנו בוחנים פעלים במשמעויות שונות); יש והמשמעויות השונות של המילה אינן קשורות בשינוי המסגרת התחבירית אלא ניתן למצוא חוט סמנטי מקשר ביניהן. תופעה זו של היות המילה בעלת מספר משמעויות המקושרות ביניהן בחוט סמנטי מכונה בתורת המשמעות 'פוליסמיה'. את החוט הסמנטי המקשר בין המשמעויות השונות (אך הקרובות זו לזו) ניתן לתאר באמצעות סדרה של רכיבים סמנטיים אלמנטריים (סממות).

בחלק נכבד מהמשמעויות החדשות עולה התמונה הסמנטית הבאה: השינוי במשמעותו של הפריט הלשוני הוא מן האובייקטיבי אל הריגושי.¹⁰ שינוי זה קורה תוך שמירה על חוט סמנטי מקשר בין המשמעויות. החוט הסמנטי המקשר הוא עוצמתה או קיצוניותה של תכונה כלשהי שעומדת בבסיס השינוי.

תופעת התזוזות חוצה לשונות וזמנים. משיחות עם דוברי שפות אחרות, כגון אנגלית וצרפתית, עולה כי התופעה מתרחשת גם בשפות הללו. קיים תיעוד להתרחשות התופעה באנגלית כבר במאה ה-17, בכתבי שייקספיר.¹¹ מסיבה זו אנו משערים שהמסקנות שהועלו בפרק זה באשר לתהליך התזוזה ולתהליכים סמנטיים אחרים עשויות להיות נכונות לא רק בתחומי העברית אלא גם ביתר לשונות העולם, אולם עניין זה דורש מחקר השוואתי בפני עצמו.

10. תהליך סמנטי-קוגניטיווי כזה מכונה בבלשנות המודרנית 'סובייקטיביזציה' (Traugott, 1995).
11. תיעוד לכך ניתן למצוא אצל עורך הספר *Complete Sonnets* לווליאם שייקספיר, שבהערת ההקדמה לספר (1991) כותב: 'Words that are now identified with only one part of speech (noun, verb, adjective) were handled with greater freedom'.

מקורות

- אבינרי, יצחק (תשכ"ה). **יד הלשון**. תל אביב: ישראל, עמ' 593-601.
- בהט, יעקב ורון, מרדכי (1984). **עיקרי התחביר העברי**. תל אביב, הקיבוץ המאוחד.
- בלאו, יהושע (1963). **דקדוק עברי שיטתי**. ירושלים, המכון העברי להשכלה גבוהה.
- גושן-גוטשטיין, משה (תשנ"ז). **הדקדוק העברי השימושי - מהדורה מורחבת ומתוקנת מאת צ' שפירא**. ירושלים ותל אביב: שוקן.
- טרומר, פנינה (2000). תזוזות קטגוריאליות בעברית הישראלית - קווים כלליים למחקר. **חלקת לשון, כתב עת למחקרים בבלשנות העיונית והשימושית**, 29-30-31-32 (עמ' 222-242).
- טרומר, פנינה (תשס"ג-תשס"ד). מעבר של מילים מחלק דיבר אחד לאחר לשם הבעת ריגושיות: מתכונות העברית הישראלית המדוברת. **לשונו לעם, נד (ב-ג): 98-106**.
- מור, גלילה (תשמ"ז). תיאורים מאייכים בעברית בת ימינו - עיון סמנטי ותחבירי בקורפוס מוגדר (עבודת דוקטור). אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- סוברן, תמר (2006). **שפה ומשמעות**. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- צדקה, יצחק (1987). **יסודות תורת התחביר**. הרצליה, חורב.
- רוזנטל, רוביק (2005). **מילון הסלנג המקיף**. תל אביב, כתר.
- שויקה, יעקב (1997). **רב מילים - המילון השלם לעברית החדשה**. ישראל, מטח.

Appelbaum, Stanley (ed.) (1991), *William Shakespeare – Complete Sonnets*. New York, Dover publications

Traugott E.C. (1995). Subjectification in grammaticalization, in D. Stein & S. Wright (eds.), *Subjectivity and Subjectivization* (pp. 31-54). Cambridge.